

Socijalna isključenost osoba s invaliditetom

Hubak, Lana

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:392753>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-22**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA

Lana Hubak

SOCIJALNA ISKLJUČENOST OSOBA S
INVALIDITETOM

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, lipanj 2024

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
PRAVNI FAKULTET
STUDIJSKI CENTAR SOCIJALNOG RADA**

Lana Hubak

**SOCIJALNA ISKLJUČENOST OSOBA S
INVALIDITETOM**

ZAVRŠNI RAD

MENTOR: izv. prof. dr. sc. Marko Buljevac

Zagreb, lipanj 2024.

Sadržaj

1. UVOD	1
2. DIMENZIJE SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI OSOBA S INVALIDITETOM²	
2.1. <i>OSOBE S INVALIDITETOM NA TRŽIŠTU RADA (ZAPOSLENOST)</i>	2
2.2. <i>FINANCIJSKO SIROMAŠTVO</i>	9
2.3. <i>OBRAZOVANJE.....</i>	11
2.4. <i>ZDRAVLJE</i>	14
3. ZAKLJUČAK.....	17
4. PRILOZI	18
LITERATURA	18

Socijalna isključenost osoba s invaliditetom

Sažetak: Socijalna isključenost je multidimenzionalan pojam koji zahvaća ranjive skupine, a upravo jedna takvu skupinu čine osobe s invaliditetom. Jednako kao što je višeznačan koncept socijalne isključenosti višeznačan je i sam pojam invaliditeta. Republika Hrvatska nalazi se u većem riziku od socijalne isključenosti osoba s invaliditetom u odnosu na druge zemlje Europske Unije. U istraživanju socijalne isključenosti osoba s invaliditetom Europska Unija služi se Laekenskim indikatorima. U Laekenske indikatore spadaju zaposlenost, siromaštvo, obrazovanje i zdravlje osoba s invaliditetom. Cilj ovoga rada je analizirati dimenzije socijalne isključenosti osoba s invaliditetom kroz Lakenske indikatore. Analizom dimenzija socijalne isključenosti osoba s invaliditetom kroz ovaj rad ukazuje se na to kako socijalna isključenost produbljuje nezaposlenost osoba s invaliditetom čime se povećava i samo siromaštvo osoba s invaliditetom. Također, analizirano je obrazovanje osoba s invaliditetom koje je jedna od ključnih dimenzija smanjenja socijalne isključenosti kao i kvalitetna zdravstvena zaštita osoba s invaliditetom. Sve ove sastavnice međusobno utječu jedna na drugu čime se potvrđuje multidimenzionalnost socijalne isključenosti.

Ključne riječi: socijalna isključenost, osobe s invaliditetom, dimenzije socijalne isključenosti.

Social exclusion of persons with disabilities

Abstract: Social exclusion is a multidimensional concept that encompasses vulnerable groups, with one such group being persons with disabilities. Just as the concept of social exclusion is multifaceted, so is the concept of disability itself. The Republic of Croatia is at a greater risk of social exclusion of persons with disabilities compared to other European Union countries. In studying the social exclusion of persons with disabilities, the European Union uses the Laeken indicators. These indicators include employment, poverty, education, and health of persons with disabilities. The aim of this paper is to analyze the dimensions of social exclusion of persons with disabilities through the Laeken indicators. By analyzing the dimensions of social exclusion of persons with disabilities, this paper highlights how social exclusion deepens the unemployment of persons with disabilities, thereby increasing their poverty. Additionally, the paper examines the education of persons with disabilities, which is a key dimension in reducing social exclusion, as well as the quality of healthcare for persons with disabilities. All these components influence each other, further confirming the multidimensionality of social exclusion.

Keywords: social exclusion, persons with disabilities, dimensions of social exclusion.

Izjava o izvornosti

Ovime potvrđujem da sam osobno napisao/la rad: Socijalna isključenost osoba s invaliditetom i da sam njegov autor/ica. Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (bilo da su u pitanju mrežni izvori, udžbenici, knjige, znanstveni, stručni ili popularni članci) u radu su jasno označeni kao takvi te adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Lana Hubak

Datum: 01.08.2024

1. UVOD

Socijalna isključenost pojam je koji vežemo uz sve ranjive skupine, a upravo jednu takvu ranjivu skupinu u društvu čine osobe s invaliditetom. Koncept socijalne isključenosti je višeznačan, maglovit i nejasan (Silver, 1994., Atkinson, 1998., Micklewright, 2002., Poggi, 2003., Rodgers, 1995., Byrne, 1999., prema Šućur, 2004.). Europska Unija socijalnu isključenost je definirala kao „proces kojim su određeni pojedinci gurnuti na rub društva i spriječeni od potpunog sudjelovanja zbog svog siromaštva ili nedostatka osnovnih kompetencija i mogućnosti cjeloživotnog učenja ili kao posljedica diskriminacije“ (Nacionalni plan borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti za razdoblje od 2021. do 2027. godine, 2021.: 5). U Hrvatskoj socijalna isključenost definirana je Zakonom o socijalnoj skrbi (NN 18/22, 46/22, 119/22, 71/23, 156/23, čl. 15) koji navodi da je „socijalna isključenost nemogućnost pojedinca da sudjeluje u uobičajenim aktivnostima društva kojemu pripada zbog čimbenika izvan njegove kontrole“. Socijalna se isključenost odnosi na sve slučajeve kidanja socijalnih veza (Šućur, 2004.). Suprotan pojam socijalnoj isključenosti je socijalna uključenost. Kao što postoje brojne višeznačne definicije socijalne isključenosti postoje i različite definicije pojma invaliditet. Invaliditet nastaje kao rezultat međudjelovanja osoba s oštećenjima i prepreka koje proizlaze iz stajališta njihove okoline te iz prepreka koje postoje u okolišu, a koje onemogućuju njihovo puno i djelotvorno sudjelovanje u društvu na izjednačenoj osnovi s drugim ljudima (Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba s invaliditetom i Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom NN, MU, 6/2007., 5/2008.). S obzirom na navedeno proizlazi da su „osobe s invaliditetom one osobe koje imaju dugotrajna tjelesna, mentalna, intelektualna ili osjetilna oštećenja, koja u međudjelovanju s različitim preprekama mogu sprečavati njihovo puno i učinkovito sudjelovanje u društvu na ravnopravnoj osnovi s drugima“ (Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba s invaliditetom i Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom NN, MU, 6/2007., 5/2008., čl. 1). Mnogi

međunarodni i domaći pravni dokumenti bore se protiv socijalne isključenosti osoba s invaliditetom od kojih su značajni: Konvencija o pravima osoba s invaliditetom, Deklaracija o pravima osoba s invaliditetom, Ustav RH i tako dalje. Prema podacima Eurostata (2024.a) u Hrvatskoj za 2020-u godinu zabilježeno je 38,2% osoba s invaliditetom u riziku od socijalne isključenosti, dok u Europskoj uniji 19% osoba s invaliditetom se nalazi u riziku od socijalne isključenosti i siromaštva. Prema navedenom, Hrvatska ima jedan od najvećih udjela osoba s invaliditetom koje su u riziku od socijalne isključenosti. S obzirom na brojke potrebno je raditi na smanjenju socijalne isključenosti.

Cilj ovoga rada je analizirati dimenzije socijalne isključenosti osoba s invaliditetom.

2. DIMENZIJE SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI OSOBA S INVALIDITETOM

S obzirom da je već spomenuto da je pojam socijalne isključenosti višedimenzionalan, javlja se problem njegove operacionalizacije. S toga prema različitim autorima postoji mnoštvo podjela na dimenzije socijalne isključenosti. Dok Kronauer (1998.) navodi sljedeće: isključenost s tržišta rada, ekonomska isključenost, kulturna isključenost, socijalna izolacija, prostorna isključenost, institucionalna isključenost (Šućur, 2006.). No, unatoč brojnim dimenzijama koje navode razni autori, sve one se mogu svrstati u dvije skupine. Prema Šućur (2004.) to su distribucijska (materijalna) i relacijska (parcipativna) dimenzija. U distribucijsku (materijalnu) dimenziju spadaju: tržište rada, životne potreštine, dohodak, obrazovanje, stambeni uvjeti, rezidencijalno područje, zdravlje dok u relacijsku (parcipativnu) dimenziju spadaju socijalne veze, politička participacija, anomija i obiteljske mreže (Šućur, 2004.). Europska unija vodi se Laekenskim indikatorima (2001.) u koju spadaju financijsko siromaštvo, tržište rada (zaposlenost), zdravlje i obrazovanje (Šućur, 2006.). U ovome radu dimenzije socijalne isključenosti osoba s invaliditetom proučit će se kroz Laekenskine indikatore.

2.1. Osobe s invaliditetom na tržištu rada (zaposlenost)

Prema podacima *International Labour Organization* (2024.) 15% svjetske populacije čine osobe s invaliditetom od kojih se 80% nalazi u radnoj dobi no pravo na dostojanstven rad često im se uskraćuje. Podaci pokazuju da u Republici Hrvatskoj na dan 04.09.2023. je živjelo 271.334 (41,2%) osoba s invaliditetom u radno-aktivnoj dobi (HZJZ, 2023.). Prema Leutar i Buljevac (2012.:94.) „socijalna isključenost osoba s invaliditetom dovodi do nemogućnosti pronalaska zaposlenja i postizanja veće kvalitete života, dok sama nezaposlenost produbljuje socijalnu isključenost“. Podatci Hrvatskog zavoda za zapošljavanje (2024.) pokazuju da je u razdoblju od 1.1. do 31.12. 2023. godine zaposleno 3.065 osoba s invaliditetom. Od ukupnog broja zaposlenih osoba s invaliditetom u 2023., 1.823 su muškarci (50,01%), a 1.822 žene s invaliditetom (49,99%) dok prema djelatnosti zaposlenja, najviše osoba s invaliditetom u 2023. godini zaposleno je u prerađivačkoj industriji (16,5%), zatim u djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (13,2%) te u trgovini na veliko i na malo; popravak motornih vozila i motocikala (10,8%) (Hrvatski zavod za zapošljavanje, 2024.). Ovi podatci ukazuju na to da se osobe s invaliditetom zapošljavaju na slabije plaćenim poslovima. S obzirom na 2022. godinu u 2023. godini bilježi se porast od 18,9 %, no unatoč tome porastu u 2023. godini Hrvatski zavod za zapošljavanje mjeri najveći broj nezaposlenosti osoba s invaliditetom unazad 10 godina (Hrvatski zavod za zapošljavanje, 2024.). Jedan od razloga povećanja nezaposlenosti je prelazak prava na novčanu pomoć nezaposlenim osobama s invaliditetom iz sustava socijalne skrbi u sustav zapošljavanja čime je omogućeno da pravo koriste osobe koje do tada nisu imale uvjeta za to, primjerice korisnici osobne invalidnine (Hrvatski zavod za zapošljavanje, 2024.), a uvjet za ostvarivanje prava je prijava na zavod za zapošljavanje (Zakonu o tržištu rada NN 118/18, 32/20, 18/22, 156/23.). No, to pravo je početkom 2024. objedinjeno s ostalim pravima u Zakonu o inkluzivnom dodatku NN 156/23. Udio zaposlenih osoba s invaliditetom u ukupnom broju svih zaposlenih osoba iz evidencije Hrvatskoga zavoda za zapošljavanje iznosi 2,8% (Hrvatski zavod za zapošljavanje, 2024.). Od toga postotka udio zaposlenih muških osoba s invaliditetom iznosi 3,4%, a ženskih 2,4% (Hrvatski zavod za

zapošljavanje, 2024.). *International Labour Organization* (2024.) upozorava da se žene s invaliditetom suočavaju s ogromnim predrasudama, fizičkim i informacijskim preprekama zbog kojih imaju veću stopu nezaposlenosti te se nalaze u većem riziku od siromaštva i socijalne isključenosti. Ovi podatci pokazatelji su dvostruke diskriminacije, one na temelju spola i invaliditeta. U Hrvatskoj postoji otvoreni i zatvoreni način zapošljavanja osoba s invaliditetom.

Jedan od načina zapošljavanja osoba s invaliditetom na otvorenom tržištu rada osigurano je Pravilnikom o utvrđivanju kvote za zapošljavanje osoba s invaliditetom (NN 75/2018.). Prema Pravilniku o utvrđivanju kvote za zapošljavanje osoba s invaliditetom (NN 75/2018.) obvezu kvotnog zapošljavanja osoba s invaliditetom ima poslodavac, koji zapošljava najmanje 20 radnika, da zaposli u visini od 3% osobe s invaliditetom u odnosu na ukupan broj zaposlenih osoba, osim ako potvrdom HZZZ nije utvrđeno da zbog uvjeta rada nije moguće zaposliti osobu s invaliditetom. Ukoliko poslodavac „ne ispuni kvotu zapošljavanjem osoba s invaliditetom ili zamjenskom kvotom, dužan je mjesečno, prilikom obračuna plaća, obračunati i uplatiti novčanu naknadu u iznosu od 30% minimalne plaće za svaku osobu s invaliditetom koju je bio dužan zaposliti kako bi ispunio propisanu kvotu“ (Pravilnik o utvrđivanju kvote za zapošljavanje osoba s invaliditetom NN 75/2018., čl. 14). Također, prema Zakonu o tržištu rada (NN 118/18, 32/20, 18/22, 156/23.) u svrhu zapošljavanja osoba s invaliditetom osobu se može uputiti na postupak utvrđivanje preostale radne i općih sposobnosti, radno osposobljavanje, obrazovanje i programe održavanja i usavršavanja radno-socijalnih vještina te skupne programe usavršavanja radno-socijalnih vještina u zajednici. Također, prema čl. 7. Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (NN 157/13, 152/14, 39/18, 32/20.) i čl. 4. Zakona o suzbijanju diskriminacije (NN 85/08, 112/12.) osobe s invaliditetom imaju pravo na razumnu prilagodbu prilikom zapošljavanja. Unatoč tome, prema Izvješću pravobraniteljice za osobe s invaliditetom za 2022. godinu (POSI, 2022.) navodi da osobe s invaliditetom redovito pritužuju kako doživljavaju

diskriminaciju prilikom prijavljivanja na natječajne za posao (ocjenjuju se manjim brojem bodova zbog invaliditeta) te su im povrijeđena prava na razumnu prilagodbu. Također, na ovo se pritužuju osobe koje se kroz dulji vremenski period prijavljuju na natječajne za posao čime kroz određeni period bivaju obeshrabreni te gube nadu u zapošljavanje (Pravobraniteljica za osobe s invaliditetom, 2022.). Koncept socijalne isključenosti naglašava da postoji silazna „spirala u kojoj marginalnost tržišta rada dovodi do siromaštva i socijalne izolacije, što zauzvrat pojačava rizik od dugotrajne nezaposlenosti (Gallie i sur., 2003.). Dugotrajna nezaposlenost jedan je od glavnih indikatora socijalne isključenosti (Šućur, 2004.). Nadalje, „najčešće su se pritužbe odnosile na provođenje natječajnih postupaka u državnim i javnim službama, pri čemu se u većem broju pritužbi ukazivalo na nemogućnost ostvarenja prava prednosti pri zapošljavanju pod jednakim uvjetima i diskriminatorne stavove komisija za provedbu natječaja“ (Pravobraniteljica za osobe s invaliditetom, 2022.:142). Navedeni primjer iz Izvješća u suprotnosti je sa preporukama Komisije Europske Unije koja je u svojem Nacrt zaključaka Vijeća o uključivim tržištima rada: poboljšanje zapošljavanja osoba u ranjivom položaju na tržištu rada (2019.) istaknula kako su upravo javna tijela dužna poboljšavati politiku zapošljavanja te biti primjerom privatnom sektoru.

Zaštitno zapošljavanje podrazumijeva zapošljavanje osoba koje se ne mogu zaposliti na otvorenom tržištu rada ili ne mogu zadržati posao na otvorenom tržištu rada (Kiš-Glavaš, Bratković i Cvitković, 2019.). Što se tiče zatvorenog tržišta rada, razlikujemo integrativnu i zaštitu radionicu. Prema Zakonu o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom (NN157/13, 152/14, 39/18, 32/2020., čl. 18) „integrativna radionica je ustanova ili trgovačko društvo koje se osniva radi zapošljavanja osoba s invaliditetom koje se ne mogu zaposliti na otvorenom tržištu rada te ispunjavaju kadrovske, tehničke, organizacijske uvjete, a zapošljavanja se najmanje 40% osoba s invaliditetom u odnosu na ukupni broj zaposlenih“. U Hrvatskoj se nalazi 31 integrativna radionica, a to su: (tablica 2.1.1.).

Tablica 2.1.1. *Popis integrativnih radionica.*

POPIS INTEGRATIVNIH RADIONICA		
Labtex d.o.o.	d.o.o.	Slavonska avenija 52 g, 10000 Zagreb
Krokoteks d.o.o.	d.o.o.	Zagrebačka 60, 10380 Sveti Ivan Zelina,
Hedona d.o.o.	d.o.o.	Trg Antuna Nemčića 7, 48260 Križevci
Kloppa d.o.o.	d.o.o.	Slavonska avenija 56A, 10000 Zagreb
Radna jedinica za zapošljavanje osoba s invaliditetom Ivančica d.d.	d.d.	Petra Preradovića 12, 42240 Ivanec
Veličko d.o.o.	d.o.o.	Zvonimirova 1A, 34330 Velika
Radna jedinica za zapošljavanje osoba s invaliditetom Robin d.o.o.	d.o.o.	Ivana Lepušića 30, 48260 Križevci
MEWO d.o.o.	d.o.o.	Ulica grada Vukovara 6, 10372 Rugvica
PAPIRO CENTAR	d.o.o.	Slavonska avenija 22d, 10000 Zagreb
TT INCORE d.o.o.	d.o.o.	Matije Mesića 23A, 10370 Brckovljani
TOMS d.o.o.	d.o.o.	Ribarska 3, 21220 Trogir
MACAN d.o.o.	d.o.o.	Ljubijaska ulica 52, 10000 Zagreb
Radna jedinica za zapošljavanje osoba s invaliditetom SPIN VALIS d.d.	d.d.	Industrijska 24, 34000 Požega
Radna jedinica za zapošljavanje osoba s invaliditetom UGOSTITELJSTVO ZRINSKI d.o.o.	d.o.o.	Novi Brežanec 6, 48000 Koprivnica
QUAHWA d.o.o.	d.o.o.	Ulica Nikole Tesle 9/1, 10000 Zagreb
D.N.T. STIRO GRUPA d.o.o.	d.o.o.	Pavlenski put 50, 10000 Zagreb
Radna jedinica za zapošljavanje osoba s invaliditetom BOMARK PAK d.o.o.	d.o.o.	Frankopanska ulica 66b, 42230 Ludbreg
Radna jedinica za zapošljavanje osoba s invaliditetom DARUVARSKE TOPLICE Specijalna bolnica za medicinsku rehabilitaciju	Ustanova	Julijev park 1, 43500 Darugar
Radna jedinica za zapošljavanje osoba s invaliditetom KOMUNALAC POŽEGA d.o.o.	trgovačko društvo	Vukovarska 8, 34000 Požega
PRIJATELJICA PLUS d.o.o.	d.o.o.	Sportska 3, 20350 Metković

Radna jedinica za zapošljavanje osoba s invaliditetom NEVKOŠ d.o.o.	d.o.o.	Ulica Martina Ballinga 5, 32100 Vinkovci
Radna jedinica za zapošljavanje osoba s invaliditetom PRIMA COMMERCE	d.o.o.	Slavonska cesta 6, 43000 Bjelovar
Radna jedinica za zapošljavanje osoba s invaliditetom HRVATSKI KIŠOBRAN d.o.o.	d.o.o.	Nova ulica 26, 10290 Zaprešić
Radna jedinica za zapošljavanje osoba s invaliditetom ELODA d.o.o.	d.o.o.	Vučak 36, 10000 Zagreb
PROJEKT ZONA d.o.o.	d.o.o.	Radnička cesta 34 A, 10000 Zagreb
VISOKA RAZINA d.o.o.	d.o.o.	Radnička cesta 52, 10000 Zagreb
Radna jedinica za zapošljavanje osoba s invaliditetom LUCE PRODUKT d.o.o.	d.o.o.	Ulica Ivana Severa 2, 42000 Varaždin
Radna jedinica za zapošljavanje osoba s invaliditetom FI-MA d.o.o.	d.o.o.	Kralja Petra Svačića 15, 35400 Nova Gradiška
Radna jedinica za zapošljavanje osoba s invaliditetom MELUDO d.o.o.	d.o.o.	Batinjani 194, 43531 Batinjani
VRSNA d.o.o.	d.o.o.	Ulica Ivana Keleka 4, 10000 Zagreb
Radna jedinica za zapošljavanje osoba s invaliditetom DARKOM d.o.o.	d.o.o.	Josipa Kozarca 19, 43 500 Darugar
Labtex d.o.o.	d.o.o.	Slavonska avenija 52 g, 10000 Zagreb

Izvor: Zavod za vještačenje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom, 2024.

„Zaštitna radionica je ustanova ili trgovačko društvo koja se osniva radi zapošljavanja osoba s invaliditetom koje se ne mogu zaposliti u integrativnoj radionici te ispunjavaju kadrovske, tehničke, organizacijske uvjete, a zapošljavanja najmanje 51% osoba s invaliditetom, a od čega 20% osoba mora biti zaposleno na zaštitnim radnim mjestima “ (Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom NN157/13, 152/14, 39/18, 32/2020., čl. 20). U Hrvatskoj se nalazi 6 zaštitnih radionica (vidi tablicu 2.1.2.).

Tablica 2.1.2. *Popis zaštitnih radionica*

POPIS ZAŠTITNIH RADIONICA		
Naziv	Pravni oblik	Adresa sjedišta
Zaštitna radionica Tekop Nova Pula- Officina per la tutela Tekop Nova Pola	Ustanova	Trg I. istarske brigade 2, 52100 Pula
URIHO - Ustanova za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom	Ustanova	Avenija Marina Držića 1, 10000 Zagreb
Ustanova za zapošljavanje, rad i profesionalnu rehabilitaciju osoba s invaliditetom DES	Ustanova	114. Brigade 14, 21000 Split
Srednja strukovna škola - Zaštitna radna jedinica	Ustanova	Božene Plazzeriano 4, 42000 Varaždin
Ustanova za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje Suvenir Arbor	Ustanova	Stjepana Radića 74, 43541 Sirač
Hrast-export-Puklavec d.o.o. Zaštitna radna jedinica	d.o.o.	Hrastovljan 1 c, 42232 Martijanec

Izvor: Zavod za vještačenje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom, 2024.

U istraživanju zaštitnog zapošljavanja uviđen je nedostatak stručne literature i istraživanja koje se bave ovim područjem. Zbog navedenog, osvrnut ću se na nekoliko istraživanja u svrhu diplomskog rada. Tako u istraživanju Selihar (2021.) ispituju se radni uvjeti u zaštitnoj radionici „Suvenir Arbor Sirač“ te međuljudske odnose zaposlenika zaštite radionice. Istraživanje je pokazalo kako se velika većina u vrijeme pauze druži zajedno, i osoba s invaliditetom i bez invaliditeta te da razgovaraju o raznim temama (obiteljske teme, slobodno vrijeme i slično) te da bi voljeli zajednička druženja i izvan poslovnog prostora (Selihar, 2021.). Kao prednost zaposlenja u zaštitnoj radionici navode prihvaćenost od strane svoje radne okoline i kolega te što se u obzir uzimaju njihove potrebe i mogućnosti te što su poslovi u zaštitnoj radionici prilagođeni na takav način da ih mogu obavljati i osobe s tjelesnim oštećenjima (Selihar, 2021.). Od nedostatak rada u zaštitnoj radionici navode kako se osobe s invaliditetom nedovoljno cijene, da se mišljenja radnika s invaliditetom u manjoj mjeri uvažavaju u usporedbi s radnicima bez

invaliditeta što sve onda doprinosi osjećaju manje vrijednosti, rad za minimalnu plaću, puno teže napredovanje, potreba za više edukacija, premalo razgovora radnika s invaliditetom, a posebice onih s intelektualnim teškoćama sa stručnim radnicima (Selihar, 2021.). Ovi rezultati pokazuju koliko je još potrebno za unaprjeđenje integrativnih i zaštitnih radionica u Hrvatskoj. U istraživanju Kulić (2023.:52) ispitala se motivacija poslodavaca kod otvaranja integrativnih radionica te je zaključeno kako je potrebno „omogućiti poslodavcima direktno iskustvo s osobama s invaliditetom, poticati razmjenu iskustava s drugim poslodavcima, organizirati dodatne edukacije o sposobnostima, komunikaciji i ograničenjima osoba s invaliditetom te osigurati sveobuhvatnu informiranost i stručnu podršku uz pomoć centara za profesionalnu rehabilitaciju.“ Također, Vukojičić Tomić i Palaić (2022.) smatraju da bi rad na zaštićenim radnim mjestima trebao pružati i usluge radne rehabilitacije koja može djelovati poticajno za integraciju osoba s invaliditetom na tržište rada, odnosno prijelaz iz zaštitnog zapošljavanja na otvoreno tržište rada.

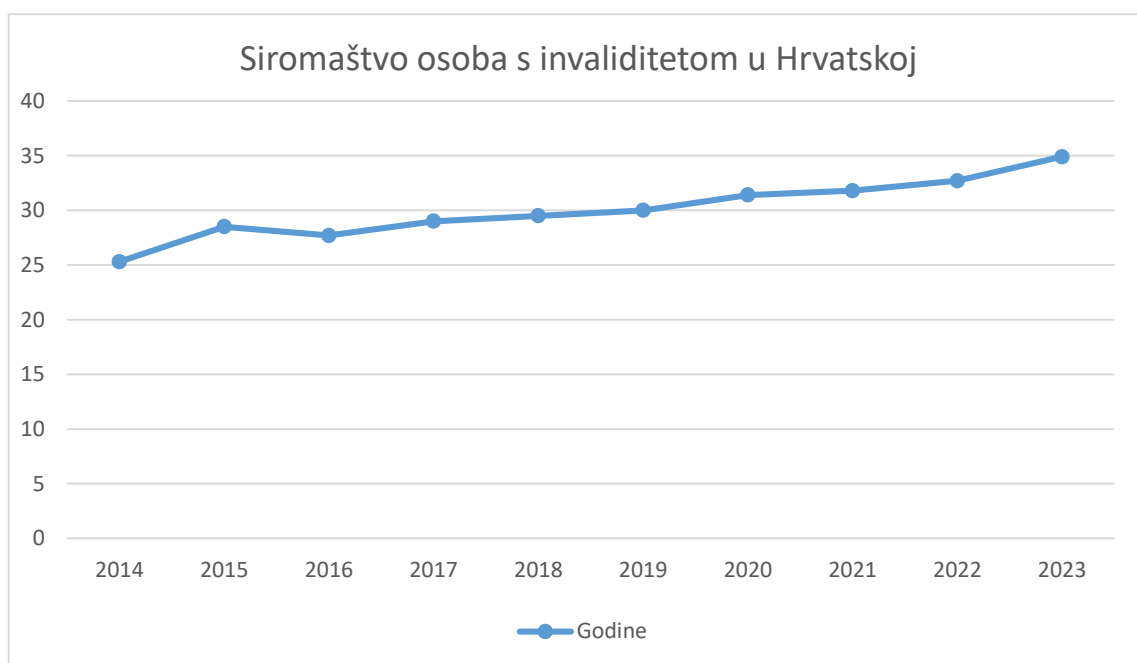
Osim navedenog, istraživanja pokazuju kako je zaposlenost ključna na smanjenje socijalne isključenosti. Tako u istraživanju Leutar i Milić Babić (2010.) utvrđeno je kako zaposlenost utječe na subjektivan doživljaj zadovoljstva jer se osoba s invaliditetom osjeća kao ravnopravni član društva. Nadalje, u istraživanju Leutar i Buljevac (2012.) dobivene su statistički značajne razlike uključenosti osoba s invaliditetom u život zajednice s obzirom na zapošljavanje, gdje su osobe s invaliditetom koje su bile nezaposlene u većoj mjeri bile isključene iz života zajednice. Jednako je pokazalo i istraživanje Leutar i suradnika (2014.) gdje je radni status osoba s invaliditetom pokazao značajnim za uključenost u zajednicu.

2.2. Financijsko siromaštvo

Kao što postoji problem sa definiranjem socijalne isključenosti jednako se javlja s definiranjem siromaštva. Siromaštvo je stanje deprivacije dohotka i drugih izvora, bilo materijalnih, socijalnih ili kulturnih, utječe na zdravlje i životna očekivanja, kao i na pristup socijalnim mrežama, zapošljavanju, učenju i

poštovanju (Walker i Walker, 2009., prema Družić Ljubotina i Kletečki Radović, 2011.). „Sve to upućuje na socijalnu isključenost, odnosno siromaštvo osoba s invaliditetom u društvu“ (Leutar, 2006.:295.). Prema Leutar (2006.) više od jedne polovine osoba s invaliditetom primaju najmanje jednu vrstu novčane pomoći, no unatoč brojnim davanjima na temelju invaliditeta, osobe s invaliditetom imaju znatno manje prihode u usporedbi s osobama bez invaliditeta.

Slika.2.2.1. Prikaz siromaštva osoba s invaliditetom u Hrvatskoj

Izvor: Eurostat, 2024.b

Slika 2.2.1. prikazuje porast siromaštva osoba s invaliditetom u Republici Hrvatskoj. Iz godine u godinu brojka se povećava, tako je broj osoba s invaliditetom u riziku od siromaštva 2014. godine iznosio 25,3% dok 2023. godine iznosi 34,9 % , što je porast za 9,6% u devet godina (Eurostat, 2024.b). U usporedbi 2023. godine sa 2022. godinom, odnosno unutar godinu dana, brojka osoba s invaliditetom u riziku od siromaštva se povećala za 2,2% (Eurostat, 2024.b). Prosjek osoba s invaliditetom u riziku od siromaštva na području cijele Europske Unije (EU-27) iznosi 20,2%, čime je Hrvatska jedna od država koja ima najviši postotak osoba s invaliditetom u riziku od siromaštva na području Europske Unije.

Ovi su podatci prikazani upravo da ukažu na opasnost od stalnog povećanja siromaštva osoba s invaliditetom u Republici Hrvatskoj te ujedno od rizika povećanja socijalne isključenosti osoba s invaliditetom.

Od 01.01.2024. na snagu je stupio Zakon o inkluzivnom dodatku NN 156/23 koji je objedinio nekoliko prijašnjih prava: osobna invalidnina, doplatak za pomoć i njegu, novčanu pomoć za nezaposlene osobe s invaliditetom te pravo na doplatak za dijete s težim ili teškim invaliditetom i dijete s oštećenjem zdravlja. Inkluzivni dodatak je novčana naknada namijenjena osobi s invaliditetom u svrhu prevladavanja različitih prepreka koje mogu sprječavati njezino puno i učinkovito sudjelovanje u društvu na ravnopravnoj osnovi s drugima (Zakon o inkluzivnom dodatku NN 156/23., čl. 5). U Izvješću pravobraniteljice za osobe s invaliditetom (POSI, 2022.) naglašava se kako je veliki broj pritužbi bio na vještačenja za osobnu invalidninu čime je prijedlog pravobraniteljice išao u smjeru objedinjivanja prava što se ostvarilo ovim Zakonom. Osim toga, prema Zakonu o socijalnoj skrbi (NN 18/22, 46/22, 119/22, 71/23, 156/23.), roditelj osobe s invaliditetom ima pravo na status roditelja njegovatelja kada se osoba s invaliditetom zbog zdravstvenog stanja ne može uključiti u programe usluge u zajednici, a roditelj njegovatelj prima naknadu u postotku od 800% osnovice te ima sva prava iz mirovinskog osiguranja i obveznog zdravstvenog osiguranja. U istraživanju Leutar (2006.) pokazalo se kako 55,8 % ispitanika ima loše materijalno stanje, odnosno jedva spajaju kraj s krajem, dok 35,3% ima dovoljno za podmirivanje troškova, a samo 5,8% ispitanika je imalo dovoljno da su mogli i uštedjeti. Također, prema Leutar i sur. (2014.) osobe boljih materijalnih prilika bolje su uključene u zajednicu.

2.3. Obrazovanje

Obrazovanje osoba s invaliditetom jedan je od ključnih načina suzbijanja socijalne isključenosti (Farnell, 2012.). Djeca s teškoćama u razvoju i osobe s invaliditetom povijesno bivaju izdvojena iz općeg obrazovanja te se stavljaju u posebna razredna odijeljenja (Sarkar i Parwen, 2021.). To dovodi da neka djeca s

poteškoćama u razvoju i osobe s invaliditetom bivaju izdvojena iz svojih obitelji i stavljena u ustanove za dugotrajnu skrb, prema UNICEF-u (2013.) osobe s invaliditetom imaju 17 puta veću vjerojatnost da će biti institucionalizirana za razliku od osoba bez invaliditeta (Sarkar i Parwen, 2021.). Istraživanja također pokazuju da je obrazovanje u redovitom programu prediktor lakšega zapošljavanja (Leonard i sur., 1999., Hyde, 2000., Skočić Mihić i Pinoza Kukurin, 2009., prema Leutar, 2005., Leutar i Milić Babić, 2008., Babić i Leutar, 2010., Leutar i Buljevac, 2012.). No, djeca s teškoćama u razvoju koja upišu redovni razred imaju puno veću vjerojatnost da će odustati, doživjeti diskriminaciju i nasilje što će sve na posljetku dovesti do socijalne isključenosti (Sarkar i Parwen, 2021.). „Obrazovna isključenost uključujući nisku stopa upisa, slabog zadržavanja i završetka obrazovanja djece s teškoćama u razvoju pripisuje se nekoliko čimbenika kao što su spol i socio-ekonomski status (Filmer, 2008.), nedostatak znanja o tome kako uključiti djecu u planiranje obrazovanja i provedba (Robson i Evans, 2005.), ruralno-urbana podjela (UNICEF, 1999.), diskriminacija, predrasude i jezične barijere, rigidna evaluacija, procjena procesa i politike prijema (Nacionalno vijeće za invalidnost, 2000.), nedostatak fleksibilnosti u nastavni plan i program i tok ili odabir predmeta prema individualnim potrebama učenika (Shevlin i sur., 2002., Groce, 2004.), nedostatak razumijevanja nastavnika o pedagoške potrebe djece s teškoćama u razvoju (Webster, 2015.), lošija kvaliteta obrazovanje (Rutherford, 2016.) i nedostatak pristupačnosti, kako u smislu fizičkog (infrastruktura, materijali za učenje, zgrade, položaj škola, prijevoz i podjednako) i psiho-socijalnog (stavovi, uvjerenja, praznovjerja, percipirano razumijevanje, stigma, kasta, religija, etnička pripadnost i sl.) okruženja škola“ (prema Sarkar i Parwen, 2021.:36.). Zbog svega navedenog, uveden je pojam inkluzivnog obrazovanja. Inkluzivnim obrazovanjem se nastoji povećati sudjelovanje u učenju i smanjenje isključenosti unutar ili zbog obrazovanja (UNESCO, 2005., prema Farnell, 2012.). Također, ističe se i načelo jednakih prilika u obrazovanju koje nastoji pružiti jednake prilike osobama s invaliditetom te u tome obvezuje vladu i druge ustanove (Korkut i Mrtinec Dorčić, 2014.). Trenutno se provodi Nacionalni plan

izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom za razdoblje od 2021. do 2027. godine koji bi trebao unaprijediti sustav obrazovanja za djecu s teškoćama u razvoju i osobe s invaliditetom, unaprijediti profesionalni razvoj učitelja i drugih suradnika u izradi individualnih planova za djecu s teškoćama u razvoju i osobama s invaliditetom, unaprijediti dostupnost i završnost visokog obrazovanja osobama s invaliditetom te poticati organizacije civilnog društva u izvaninstitucionalnom obrazovanju djece s teškoćama u razvoju u odgojno obrazovnim ustanovama. Unatoč, svemu navedenom, iz Izvješća pravobraniteljice za osobe s invaliditetom (POSI, 2022.) vidljiva je praksa kako još uvijek postoji odvajanje učenika koji pohađaju posebna i redovna odjeljenja te su tijekom 2022. godine upućene preporuke ustanovama visokog obrazovanja na nediskriminativnu praksu i praksu uključivanja osoba s invaliditetom. Također, veliku važnost u školovanju djece s teškoćama u razvoju i osoba s invaliditetom čine pomoćnici u nastavi. „Pomoćnik u nastavi je osoba koja pruža neposrednu potporu učeniku tijekom odgojno-obrazovnoga procesa u zadacima koji zahtijevaju komunikacijsku, senzornu i motoričku aktivnost učenika, u kretanju, pri uzimanju hrane i pića, u obavljanju higijenskih potreba, u svakodnevnim nastavnim, izvannastavnim i izvanučioničkim aktivnostima, a sve prema izrađenome programu rada prema utvrđenim funkcionalnim sposobnostima i potrebama svakoga pojedinog učenika te uputama učitelja/nastavnika, stručnih suradnika škole, odnosno stručnoga tima.“ (Pravilnik o pomoćnicima u nastavi i stručnim komunikacijskim posrednicima NN102/18, 59/19, 22/20, 91/23., čl. 2). Unatoč mogućnosti ostvarivanja prava na pomoćnika u nastavi u praksi se događaju brojne poteškoće. Događaju se stalne izmjene pomoćnika u nastavi zbog niskih plaći te rade samo tijekom trajanja školske godine zbog toga dolazi do neizvjesnost oko dobivanja pomoćnika u nastavi na početku školske godine (Romstein i Velki, 2017.). Na isti problem ističe i Izvješće o radu pravobranitelja za osobe s invaliditetom za 2023. godinu koji uz navedeno naglašava i problem nepostojanje stručnog osposobljavanja pomoćnika u nastavi što utječe na kvalitetu osigurane potpore učenicima s teškoćama u razvoju (POSI, 2023). Također, problemi se ističu i u visokom obrazovanju osoba

s invaliditetom. Prema mrežnim stranicama Sveučilišta u Zagrebu (2024.) studenti s invaliditetom imaju pravo pri upisu na fakultet, prilagodbu nastavnog procesa i načina polaganja ispita, vršnjačku potporu studentima s invaliditetom, pomoćnu tehnologiju, asistenciju u studentskim domovima, subvencioniranje troškove stanovanja, ZET prilagođen prijevoz, pravo na novčanu potporu za podmirenje dijela troškova prijevoza, smještaj u studentskom domu, stipendije, *Erasmus + i Salto* centar za inkluziju. Unatoč osiguranoj formalnoj podršci istraživanja pokazuju kako dolazi do različitih propusta. U istraživanju Milić Babić (2020.) navode se brojni izazovi sa kojima se studenti suočavaju, a to su needuciranost nastavnog osoblja, neprilagođena infrastruktura, asistencija, teškoće pri prijevozu, neosjetljivost okoline na različitost, neprilagođena literatura. Također, istraživanje Meić (2016.) kao najveće poteškoće navodi needuciranost osoblja i prostornu nepristupačnost. Ova istraživanja ukazuju koliko je potrebno još ulagati i razvijati programe visokoškolskog obrazovanja osoba s invaliditetom.

2.4. Zdravlje

Jedna od dimenzija socijalne isključenosti prema Laekenskinim dimenzijama je i u zdravstvenoj zaštiti osoba s invaliditetom. Prema Zakonu o zdravstvenoj zaštiti (NN 100/18, 125/19, 147/20, 119/22, 156/22, 33/23, 36/24., čl. 4) zdravstvena zaštita „obuhvaća sustav društvenih, skupnih i individualnih mjera, usluga i aktivnosti za očuvanje i unaprjeđenje zdravlja, sprječavanje bolesti, rano otkrivanje bolesti, pravodobno liječenje te zdravstvenu njegu, rehabilitaciju i palijativnu skrb. Također, prema Zakonu o zdravstvenoj zaštiti (NN 100/18, 125/19, 147/20, 119/22, 156/22, 33/23, 36/24.) svaka osoba ima pravo na zdravstvenu zaštitu i na mogućnosti ostvarenja najviše moguće razine zdravlja. Unatoč, brojnim pravnim izvorima na kojima se temelje jednakost i pristup različitim uslugama osobama s invaliditetom, postoje nejednakosti u zdravstvenoj zaštiti prema osobama s invaliditetom. Neke od „uobičajenih prepreka za pristup zdravstvenoj zaštiti i pružanju usluga koje doživljavaju osobe s invaliditetom su fizičke prepreke zbog nepristupačnosti zgrada i neprilagođene

medicinske tehnologije i opreme (da Rosa i sur., 2020.), loše ili nedostupne zdravstvene usluge koje odgovaraju njihovim potrebama (Drainoni i sur., 2006.) i sama pristupačnost zdravstvene zaštite“ (Merten i sur., 2015., prema Mitchell i sur., 2022.:1255). Također istraživanja pokazuju kako negativni društveni stavovi prema invaliditetu mogu utjecati na pružanje zdravstvenih usluga (Lawler i sur., 2013., Iacono i sur., 2014., Lindsay, 2016., Matin i sur., 2021., prema Mitchell i sur., 2022.). Osim navedenih, problem se javlja jer medicinski stručnjaci nemaju potrebna znanja vezanim za invaliditet, dolazi do loše koordinacije zdravstvene zaštite i sama neosjetljivost tijekom međusobne interakcije pacijenta koji je osoba s invaliditetom te zdravstvenog djelatnika (Drainoni i sur., 2006., prema Mitchell i sur., 2022.). Jednako pokazuje istraživanje VanPuymbrouck i Magasi (2024.) čiji sudionici istraživanja smatraju da sve zdravstvene nejednakosti proizlaze upravo iz normalizacije diskriminacije osoba s invaliditetom u zdravstvenom sustavu. Upravo zbog navedenog javlja se potreba za razvojem djelovanja u samozastupanju samih osoba s invaliditetom jer kroz samozastupanje osobe s invaliditetom nastoje preraspodijeliti neravnotežu moći i osigurati vlastito dostojanstvo (VanPuymbrouck i Magasi, 2024.). U Hrvatskoj najveći problem vezan uz zdravstvenu zaštitu javlja se za osobe s invaliditetom iz ruralnih područja i otoka upravo zbog dostupnosti samih zdravstvenih usluga (POSI, 2022.). Posebice za žene s invaliditetom jer je utvrđeno da ne čine dovoljan broj preventivnih pregleda zbog nedostupnosti samih zdravstvenih usluga (POSI, 2022.). Također, problem dugog čekanja za mogućnost korištenja usluge sanitetskog prijevoza, ali i razvoj tzv. zdravstvenog turizma (POSI, 2022.). Zdravstveni turizam podrazumijeva pružanje zdravstvenih usluga uz mogućnost korištenja prirodnih činitelja uz pružanje ugostiteljskih usluga u turizmu (Zakon o zdravstvenoj zaštiti NN 100/18, 125/19, 147/20, 119/22, 156/22, 33/23, 36/24.). U djelatnosti zdravstvenog turizma pružaju se sljedeći oblici zdravstvenih usluga: medicinske usluge, lječilišne usluge i usluge medicinskog wellnessa, a privatne zdravstvene ustanove i privatni zdravstveni radnici mogu pružati zdravstvene usluge u zdravstvenom turizmu samo izvan kapaciteta ugovorenih s Hrvatskim

zavodom za zdravstveno osiguranje (Pravilnik o normativima i standardima za pružanje zdravstvenih usluga u zdravstvenom turizmu NN3/2024.). S obzirom da su se mnoge ustanove okrenule razvoju zdravstvenog turizma javlja se problem dugotrajnosti čekanja na realizaciju priznatog prava na medicinsku rehabilitaciju kao i smanjivanje broja dana na priznatu medicinsku rehabilitaciju kod pojedinih dijagnoza (POSI, 2022.). Ako se osvrnemo na manje prihode koje ostvaruju osobe s invaliditetom (pogledaj 3.2. Financijsko siromaštvo) nemogućnost ostvarivanja i dugotrajno čekanje rehabilitacije otežava oporavak i olakšanje osobi s invaliditetom gdje se ona mora okrenuti vlastitim oskudnim prihodima kako bi financirala potrebnu rehabilitaciju. Što samo potvrđuje začarani krug socijalne isključenosti osoba s invaliditetom te kako njezine dimenzije utječu jedna na drugu.

Neke smjernice za smanjenje socijalne isključenosti u zdravstvenoj zaštiti osoba s invaliditetom donijete su u sljedećim dokumentima. Europska Unija je donijela Uniju ravnopravnosti: Strategiju o pravima osoba s invaliditetom za razdoblje 2021. – 2030. godine, čiji je cilj ravnopravno sudjelovanje te učinkovita zaštita osoba s invaliditetom od svih oblika diskriminacije i nasilja kako bi im se pružale jednake prilike i omogućio pristup svim zdravstvenim uslugama. Trenutno se provodi i Nacionalni plan izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom za razdoblje od 2021. do 2027. godine u kojem stoji da je na području zdravstvene zaštite potrebno daljnje provođenje preventivnih aktivnosti usmjerenih sprječavanju invaliditeta i težih oštećenja zdravlja, osiguravanje pristupačnosti i informacijske podrške za osobe s invaliditetom u svim zdravstvenim ustanovama, osiguravanje edukacije zdravstvenih radnika o posebnostima bolesti i stanja osoba s invaliditetom, o načinima komunikacije i postupanja s osobama s invaliditetom.

3. ZAKLJUČAK

Cilj ovog rada bio je istražiti socijalnu isključenost osoba s invaliditetom kroz dimenzije zaposlenosti, siromaštva, obrazovanja i zdravstvene zaštite. Socijalna isključenost je multidimenzionalan pojam koji utječe na sve aspekte života osoba s invaliditetom. Postoje brojni pravni dokumenti donijeti od strane Europske Unije i Republike Hrvatske. Statistički podatci prikazani u ovome radu ističu kako se Hrvatska nalazi u većem riziku od socijalne isključenosti osoba s invaliditetom u odnosu na druge zemlje Europske Unije. Što ukazuje na to da je potrebna daljnja implementacija tih prava i rad na socijalnom uključivanju osoba s invaliditetom u svim dimenzijama i aspektima života. Osim navedenog, Republika Hrvatska se obvezala na nediskriminativnu praksu te ujednačavanje životnih uvjeta svim državljanima te je potrebno da stvori jednake prilike za osobe s invaliditetom upravo putem smanjenja socijalne isključenosti. Dimenzije socijalne isključenosti su povezane te utječu jedna na drugu te je potrebno istodobno raditi na svim dimenzijama socijalne isključenosti. Zbog toga je potrebno razvijati obrazovne strategije osoba s invaliditetom koje će imati utjecaja na zaposlenje te na posljetku smanjenje siromaštva osoba s invaliditetom. Jednako tako potrebno je uvesti brojne edukacije za medicinske djelatnike. Također, potrebno je razvijati samozastupanje osoba s invaliditetom te zagovarati prava osoba s invaliditetom u zdravstvenoj zaštiti. Sve navedeno utjecati će na smanjenje socijalne isključenosti osoba s invaliditetom.

Ovaj rad je značajan za profesiju socijalnog rada jer je socijalni rad profesija koja djeluje u svim područjima života kako bi se ostvario puni potencijal pojedinca, a posebno se ističe rad sa ranjivim skupinama. Također, uloga socijalnog rada je podizanje kvalitete života osoba te pitanje ljudskih prava. Socijalni radnici pozvani su štiti prava osoba s invaliditetom te osigurati realizaciju prava osoba s invaliditetom u njihovu lokalnu zajednicu. Upravo zbog navedenog socijalni radnici su pozvani zagovarati i boriti se za prava osoba s invaliditetom te se boriti protiv socijalne isključenosti osoba s invaliditetom i na taj način utjecati na podizanje kvalitete života osoba s invaliditetom.

4. PRILOZI

Slike:

1. Slika 2.2.1.: *Siromaštvo osoba s invaliditetom u Hrvatskoj*: Stranica 10

Tablice:

1. Tablica 2.1.1.: *Popis integrativnih radionica*: Stranica 6
2. Tablica 2.1.2.: *Popis zaštitnih radionica*: Stranica 8

LITERATURA

1. Cvitković, D., Kiš-Glavaš, L., Bratković, D. (2019) Dobrobiti zapošljavanja osoba s invaliditetom – perspektiva osoba s invaliditetom, njihovih obitelji i suradnika, U: KišGlavaš, L., Bratković, D. (ur.): *Izvješće o provedbi projekta „Društveno-ekonomska dobrobit zapošljavanja osoba s invaliditetom u trgovačkim društvima grupe Calzedonia u Hrvatskoj“*, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Znanstveni niz, knjiga 25, ISBN: 978-953-6418-97-8, str. 71-111, pregledni rad
2. Družić Ljubotina, O. i Kletečki Radović, M. (2011). Siromaštvo i socijalni rad: Koliko je siromaštvo doista „tema“ socijalnog rada?. *Ljetopis socijalnog rada*, 18 (1), 5-29
3. Europska komisija. *Unija ravnopravnosti: Strategija o pravima osoba s invaliditetom za razdoblje 2021.–2030.* (2021). Bruxelles: Europska komisija.
4. Eurostat (2024.a). *People with disability at higher risk of poverty or social exclusion*. Posjećeno: 14.07.2024. na mrežnoj stranici Eurostata: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/edn-20211203-1>
5. Eurostat (2024.b). *Persons at risk of poverty by level of disability (activity limitation), sex and age*. Posjećeno: 14.07.2024. na mrežnoj stranici Eurostata: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/hlth_dpe020/default/table?lang=en

6. Farnell, T. (2012) Jednake prilike u obrazovanju u globalnoj perspektivi // Opće smjernice / Kiš Glavaš, Lelia (ur.). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, str. 13-34
7. Gallie, D., Paugam, S., i Jacobs, S. (2003). Unemployment, poverty and social isolation: Is there a vicious circle of social exclusion?. *European Societies*, 5 (1), 1-32.
8. Hrvatski zavod za javno zdravstvo (2023). *Izješće o osobama s invaliditetom u Republici Hrvatskoj*. [datoteka s podacima]. Dostupna na mrežnoj stranici: Hrvatski zavod za javno zdravstvo: <https://www.hzjz.hr/periodicne-publikacije/izvjesce-o-osobama-s-invaliditetom-u-republici-hrvatskoj-2023-g/>
9. Hrvatski zavod za zapošljavanje (2024). *Izješće o aktivnostima Hrvatskoga zavoda za zapošljavanje u području zapošljavanja osoba s invaliditetom u razdoblju od 1. siječnja do 31. prosinca 2023 godine*. [datoteka s podacima]. Dostupna na mrežnoj stranici: Hrvatskog zavoda za zapošljavanje: <https://www.hzz.hr/app/uploads/2024/02/Izvjesce-o-aktivnostima-HZZ-a-u-radu-s-OSI-za-2023.doc>
10. International Labour Organization (2024). *Disability and work*. Posjećeno: 19.03.2024. na mrežnoj stranici International Labour Organization: <https://www.ilo.org/global/topics/disability-and-work/lang--en/index.htm>
11. Korkut, S. i Martinac Dorčić, T. (2014). Izjednačavanje mogućnosti studenata s invaliditetom u visokom obrazovanju: iskustvo ureda za studente s invaliditetom Sveučilišnog savjetovanišnog centra. *Jahr*, 5 (1), 43-58.
12. Kulić, V. (2023). *Motivacija poslodavaca integrativnih radionica za zapošljavanjem osoba oštećena vida*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
13. Leutar, Z. (2006). Osobe s invaliditetom i siromaštvo. *Revija za socijalnu politiku*, 13 (3-4), 293-308.

14. Leutar, Z. i Buljevac, M. (2012). Zaposlenost osoba s invaliditetom u Hrvatskoj i zemljama Europske Unije. *Društvena istraživanja*, 21 (1 (115)), 79-100.
15. Leutar, Z. i Milić Babić, M. (2008). Pravo na rad i osobe s invaliditetom u Hrvatskoj. *Sociologija i prostor*, 46 (2 (180)), 161-186.
16. Leutar, I., Penava, T. i Marković, N. (2014). Uključenost osoba s invaliditetom u zajednicu. *Socijalne teme*, 1 (1), 89-114.
17. Meić, B. (2014). Položaj osoba s invaliditetom u sustavu visokog obrazovanja - perspektiva Ureda pravobraniteljice za osobe s invaliditetom. *Jahr*, 5 (1), 23-34.
18. Milić Babić, M. (2020). Studenti s invaliditetom u visokom obrazovanju – pogled iz kuta formalne podrške. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 56 (2), 61-82.
19. Mitchell, R. J., Ryder, T., Matar, K., Lystad, R. P., Clay-Williams, R., i Braithwaite, J. (2022). An overview of systematic reviews to determine the impact of socio-environmental factors on health outcomes of people with disabilities. *Health & social care in the community*, 30(4), 1254-1274.
20. *Nacionalni plan izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom za razdoblje od 2021 do 2027. godine* (2021). Zagreb: Vlada Republike Hrvatske, Ministarstvo rada, mirovinskoga sustava, obitelji i socijalne politike
21. *Nacionalni plan borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti za razdoblje od 2021. do 2027. godine.* (2021) Zagreb: Vlada Republike Hrvatske, Ministarstvo rada, mirovinskoga sustava, obitelji i socijalne politike
22. *Nacrt zaključaka Vijeća o uključivim tržištima rada: poboljšanje zapošljavanja osoba u ranjivom položaju na tržištu rada* (2019). Bruxelles: Vijeće Europske Unije
23. Pravilnik o normativima i standardima za pružanje zdravstvenih usluga u zdravstvenom turizmu. *Narodne novine*, br. 3/2024.
24. Pravilnik o pomoćnicima u nastavi i stručnim komunikacijskim posrednicima. *Narodne novine*, br. 102/18, 59/19, 22/20, 91/23.

25. Pravilnik o utvrđivanju kvote za zapošljavanje osoba s invaliditetom. *Narodne novine*, br. 75/2018.
26. Pravobraniteljica za osobe s invaliditetom. (2022). *Izješće o radu pravobranitelja za osobe s invaliditetom za 2022 godinu*. Zagreb: Pravobranitelj za osobe s invaliditetom
27. Pravobranitelj za osobe s invaliditetom. (2023). *Izješće o radu pravobranitelja za osobe s invaliditetom za 2023 godinu*. Zagreb: Pravobranitelj za osobe s invaliditetom
28. Romstein, K. i Velki, T. (2017). Pomoćnici u nastavi: problem u praksi I percepcija vlastite uloge u nastavnom procesu. *Život i škola*, LXIII (1), 151-158.
29. Sarkar , R. i Parween , S. (2021). Disability and Exclusion: Social, Education and Employment Perspectives. *Bhutan Journal of Research and Development*, 10(2).
30. Selihar, A. (2021). *Zapošljavanje osoba s invaliditetom u zaštitnoj radionici "Suvenir Arbor Sirač"*. Diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
31. Sveučilište u Zagrebu (2024). *Oblici potpore studentima s invaliditetom na Sveučilištu u Zagrebu*. Pristupljeno 29.5.2024 na mrežnoj stranici <https://www.unizg.hr/studiji-i-studiranje/podrska-studentima/ured-za-studente-s-invaliditetom/oblici-potpore/>
32. Šućur, Z. (2004). Socijalna isključenost: pojam, i operacionalizacija. *Revija za sociologiju*, 35(1-2), 45-60.
33. Šućur, Z. (2006). Siromaštvo, višedimenzionalna deprivacija i socijalna isključenost u Hrvatskoj. *Revija za sociologiju*, 37 (3-4), 131-147.
34. Vanpuymbrouck, L., i Magasi, S. (2024). Confronting barriers to equitable care: a qualitative analysis of factors that inform people with mobility disabilities' decisions to self-advocate in the context of healthcare. *Health and Social Care in the Community*, 2024(9975084).

35. Vukojičić Tomić, T. i Palaić, I. (2022). Kgotno zapošljavanje osoba s invaliditetom u hrvatskoj javnoj upravi: osvrt i preporuke za unapređenje stanja. *Zagrebačka pravna revija*, 11 (1), 66-85.
36. Zakon o inkluzivnom dodatku. *Narodne novine*, br. 156/23.
37. Zakon o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba s invaliditetom i Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima osoba s invaliditetom. *Narodne novine, Međunarodni ugovori*, br. 6/2007, 5/2008.
38. Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom. *Narodne novine*, br. 157/13, 152/14, 39/18, 32/2020.
39. Zakon o socijalnoj skrbi. *Narodne novine*, br. 18/22, 46/22, 119/22, 71/23, 156/23.
40. Zakon o suzbijanju diskriminacije. *Narodne novine*, br. 85/08, 112/12.
41. Zakon o tržištu rada. *Narodne novine*, br. 118/18, 32/20, 18/22, 156/23.
42. Zakonu o zdravstvenoj zaštiti. *Narodne novine*, br. 100/18, 125/19, 147/20, 119/22, 156/22, 33/23, 36/24.
43. Zavod za vještačenje, profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje osoba s invaliditetom (2024). *Dokumenti*. Pristupljeno: 16.07.2024. na mrežnoj stranici: <https://zosi.hr/zavod/dokumenti/>